

AKKERS EN BOCHTEN IN BERGEIJK EN EERSEL

K.A.H.W. Leenders,

4 oktober 2010.

Inleiding

In het kader van het voorbereiden van een cultuurhistorische inventarisatie voor een negental gemeenten bij Eindhoven, heb ik de akkers van 1840 geïnventariseerd en in kaart gebracht. Daarbij vielen wat verschijnselen op die hierna beschreven worden.

Werkwijze

Wat was ik aan het doen? Ik maakte een kaart van de “open akkers” en de “besloten akkers” (afhankelijk van de streek genaamd heiningen, kampen en in die 9 gemeenten vanouds “bocht”). Dat deed ik op basis van de aanduiding van het grondgebruik op de topografische kaarten zoals die in 1837 – 1840 getekend werden. De exacte lokalisatie gebeurde op de ondergrond van het kadaster dat daar meestal rond 1828 getekend werd. Overigens: de militaire topografen gebruiken een vereenvoudiging van die kadasterkaarten als ondergrond. Zij vroegen zich eigenlijk af: wat zie ik van die fiscaal-juridische lijntjes in het veld? En bovendien kleurden ze de percelen in naar globaal grondgebruik. Kortom, beide bronnen liggen dicht bijeen en deze werkwijze voorkwam dat ik van 25 kadastrale gemeenten heel het kadaster moest gaan digitaliseren. Dat zou geen doen geweest zijn.

Nu zijn dat heus “oude kaarten”: meetkundig nog al wat ruis, kleuren die verbleekt zijn of kleuren van hei en akker die door verbleking soms sterk op elkaar gingen lijken. Daarom gebruikte ik daarbij de “update” van de topografische kaart uit ca 1868; de steendrukken van ca 1880 – 1883 en de Bonnekaarten van ca 1890 – 1930 om me duidelijk te maken wat in 1840 bedoeld kon zijn.

Wisselend grondgebruik bij de bochten

Juist dat spelen met de kaarten maakte duidelijk dat vooral in zones waar in 1840 de percelen met houtwas omzoomd waren en akkerland en grasland door elkaar lagen, het fenomeen optreedt dat in 1868 andere percelen gras of akker waren dan in 1840; en dat het in 1883 weer anders was. Niet overall, want niet overall werd tot op dat niveau de kaart bijgewerkt. Toch denk je dan: daar zal het ook wel gebeurd zijn, maar we zien het niet.

Daar waar er een massief akkergebied in een heggenlandschap was, trad het verschijnsel niet op. Ik heb er geen nette statistieken van, maar dit is het beeld dat me blijft na al die veldjes bekeken te hebben (13.000 ha, waarvan 4.670 ha besloten akkers).

Wat er precies aan de hand was weet ik dus niet, maar misschien het volgende. Buiten het oude akkergebied (open akkers) kwam een zone omheinde percelen met driesstelsel. Daarop intensiverde geleidelijk het gebruik tot permanente akker en daarbuiten ontstond een nieuwe drieszone. Zo houdt je altijd een drieszone, tot het landbouwsysteem fundamenteel verandert met de komst van de kunstmest. Dat lijkt me een toetsbaar “model”. De bodem is er in de regel zEZ, er zit dus flink wat mest op.

Toetsing aan de hand van veldnamen

Voor de oude gemeenten Eersel en Bergeijk zijn door de plaatselijke heemkundigen de veldnamen en nog meer zaken uitgezocht en in GIS gebracht via het HAZA-pakket. Die gegevens zijn beschikbaar en zijn gebruikt om de open akkers en de bochten naamkundig met elkaar te vergelijken. Dat is meer statistiek dan naamkunde, maar het blijkt wel erg informatief.

Werkwijze

Er zijn vier hulpbestanden aangemaakt: voor Bergeijk en Eersel ieder een setje van twee, betreffende de open akkers en de bochten. In Gis zijn daarvoor bijv. alle HAZA-percelen geselecteerd waarvan het

meetkundig midden valt in een vlak dat ik eerder als open akker had aangemerkt. Die selectie uit de HAZA-gegevens vormde het bestand voor de open akkers in die gemeente.

Nu bevatten de HAZA-tabellen veel gegevens die nu niet nuttig zijn. Bovendien zijn nogal wat percelen naamloos gebleven in het lokale onderzoek. Misschien hadden ze geen naam of kon men de naam niet koppelen aan een perceel: in de tabel is er dan geen naam. Een eerste vereenvoudiging betrof daarom het samentellen van de percelen met een gelijke (of ontbrekende) naam in een tabel die ook het oorspronkelijke aantal percelen en de opgetelde oppervlakte daarvan weergaf. Dat leverde opnieuw vier tabellen op, maar die waren al een stuk overzichtelijker.

Vervolgens zijn de veldnamen uit die tabellen opgevat als een combinatie van een basiswoord met eventueel een nadere typering. Bijvoorbeeld: Hoge Akker heeft als basiswoord "akker" en als nadere typering "hoog". Die nadere typering zijn deels verder gegroepeerd. Zo verdwijnen "hoog" en "laag" in de koepeltypering "ligging". Op deze manier kunnen de ruim 4200 individuele veldnamen teruggebracht worden naar meer hanteerbare categorieën. In de vier tabellen werden dus twee kolommen toegevoegd: basiswoord en nadere typering.

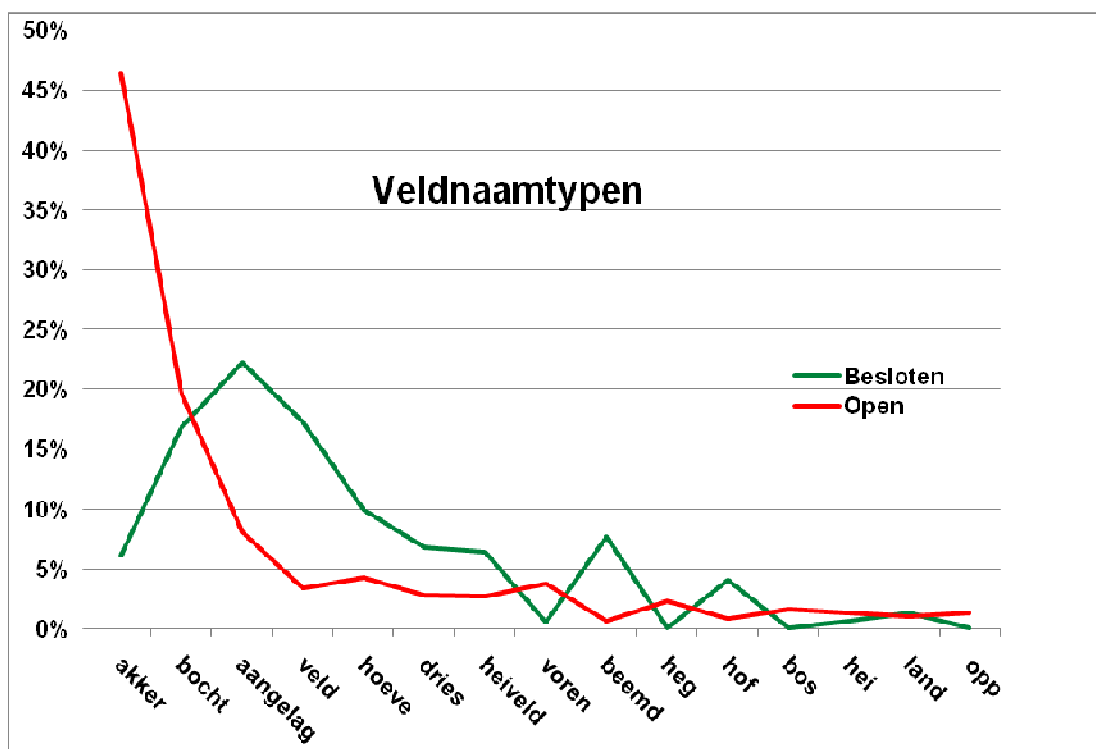
Vervolgens werden de tabellen samengeteld op respectievelijk basiswoord en nadere typering zodat we 8 korte tabellen kregen: 4 met basiswoorden en 4 met nadere typering.

Analyse van het basiswoord

Er bleken 17 basiswoorden te zijn die, opgeteld over de 4 tabellen, naar meer dan 10 hectare in het veld verwezen. Daarvan zijn er twee niet zo interessant: de grote groep naamloze percelen (673) en een ook grote groep "overige"(654). Bovendien waren er nog eens 17 basiswoorden onderscheiden die ieder naar minder dan 10 hectare bleken te verwijzen. Die zijn daarom ook in de groep "overige"ondergebracht, die zo groeide tot 743 namen.

Aldus bleven er 2795 namen in 15 basisgroepen beschikbaar voor verdere analyse. Deze namen betreffen samen 1021 hectare. Het gaat hier dus om erg kleine percelen: gemiddeld 0,36 hectare groot!

Eerst zijn de besloten akkers van Bergeijk en Eersel onderling vergeleken. Alhoewel er uiteraard verschillen zijn, bleken de namenpatronen redelijk overeen te komen. Dat was nog sterker bij de vergelijking van beide open akker-tabellen. Daarom zijn de besloten akkers samengevoegd, en de openakkers ook. We krijgen dan de volgende frequentieverdeling van basiswoorden in de veldnamen te zien.

Op de open akkers is bijna de helft van de veldnamen van het type “akker”, gevolgd door 20% van het type “bocht” en nog 8% van het type “aangelag”(land dat tegen de boerderij aan ligt). De andere naamtypen komen ieder minder dan 5% voor.

In de bochten is het beeld heel anders. “Aangelag” is daar met 23% het meest voorkomend, met “veld” en “bocht” op de tweede plaats met 17%. Hoeve, dries, heiveld en beemd scoren tussen 5 en 10%. Namen van het type “akker” komen hier maar in 6% van de gevallen voor.

Bij de zeldzamere namen valt op dat namen van het type “korte en lange voren” (duidend op beddenbouw) alleen in de open akkers voorkomen. Ook namen van het type “heg” komen wel in de open akkers voor maar niet in de bochten. Blijkbaar zijn heggen daar dermate alom aanwezig, dat ze niet meer naamgevend zijn, terwijl een heg in of langs de openakker juist opvalt.

Kennelijk zijn de open akkers dus heel sterk op een akkerfunctie gericht, terwijl er in de bochten veel meer afwisseling is: bocht, veld, dries, heiveld (particuliere heide), beemd. Ook liggen er kennelijk meer boerderijen tegen de bochten dan tegen de openakkers als we naar het naamtype “aangelag” kijken.

Analyse van de nadere typering

Ook hier zijn beide dorpen samengenomen. Zo bleven er voor de bochten 234 nadere typering beschikbaar die op vergelijkbare wijze als bij de open akkers tot hanteerbare groepen werden samengenomen. Dat levert het volgende beeld op:

Nader	N	Opp (ha)	Opp (rel)
persoonsnaam	64	38,1	25,9%
referentie	53	24,7	16,8%
planten	38	19,0	13,0%
vorm	10	11,8	8,0%
zand	5	11,3	7,7%
ligging	20	8,6	5,9%
oud-nieuw	7	7,9	5,4%
gewas	12	6,5	4,4%
water	6	4,6	3,2%
hoek	5	3,7	2,5%
broek	1	1,9	1,3%
beek	1	1,8	1,2%
hof	1	1,6	1,1%
horst	3	1,6	1,1%
gemeen	2	1,4	0,9%

Ruim een kwart van de percelen is naar een persoon (huidige of vroegere eigenaar of de ontginner?) vernoemd. Een zesde verwijst in de naam naar iets anders in de omgeving: de naam “Hoolstraatsbogt” verwijst naar de naburige Hoolstraat; een naam als “Voorsten Bogt” verwijst naar een niet nader genoemd standpunt. 13% van de namen verwijst naar natuurlijke of aangeplante begroeiing: biezen, eik, gagel, hei, hout, hulst, zegge en mogelijk ook kraai en piek. De 8% namen die de vorm weergeven betreffen tegenstellingen als groot en klein, lang of kort. De 6% namen die de ligging betreffen, letten vooral op de hoge of lage ligging: dat was kennelijk van belang. De genoemde gewassen zijn hooi, klaver en wortels.

Bij de open akkers zijn er 1899 namen beschikbaar. De tabel is dan als volgt.

Nader	N	Opp (ha)	Opp (rel)
persoonsnaam	489	160,9	25,5%
vorm	328	106,6	16,9%
ligging	181	65,3	10,4%
planten	124	47,6	7,6%
molen	106	38,1	6,0%
post	133	37,3	5,9%
ref-gehuchten	79	29,0	4,6%
dier	77	26,0	4,1%
ref-algemeen	42	16,4	2,6%
hoeve	33	16,3	2,6%
mortel	27	11,8	1,9%
oppervlakte	32	10,9	1,7%
kwaliteit	26	9,2	1,5%
gewas	52	7,6	1,2%
hei	34	6,2	1,0%

Opnieuw is iets meer dan een kwart van de percelen naar personen genoemd. De vorm van de percelen is met een zesde van de namen nu tweede. Er is nu meer variatie: geer, hoek, haak, streep komen ook voor. De natuurlijke begroeiing betreft berk, bies, brem, doorn, eik, els, haagdoorn, hees, hei, honger (als de beesten daarvan eten, eten ze geen gras meer en verhongeren ze), kriecken, linde, mispel, russen, vlier en wilg. De plaatselijke molen komt uiteraard in veel namen voor, maar ook het wonderlijke element "post" (6%). In bijna 5 % van de namen wordt naar een nabij gehucht verwezen. De genoemde dieren zijn de bok, gans, geit, hoen, Kievit, koe, konijn, kraan(vogel), lam, mus en de valk. In de openakkers komen namen voor die naar de

perceelsgrootte, gemeten in bunders of lopense, verwijzen. Bij de gewassen werden genoemd: Gras, hooi, hop, kool, raap, tabak en wortel. Rogge en boekweit ontbreken, dat was als standaardgewas alom aanwezig en blijkbaar daardoor niet naamgevend. Op de open akker wordt af en toe naar hei verwezen (1%). Ook bij de basiswoorden zit een procentje hei, net als bij de besloten akkers. Blijkbaar was er altijd wel ergens een veldje waar heide groeide.

Vergelijking laat zien dat in beide gevallen verwijzingen naar personen heel veel voorkomen. In de open akkers lijkt de perceelsvorm van meer naamgevend vermogen dan in de bochten: zou er meer variatie geweest zijn? De bochten kennen ruim 5% namen met oud-nieuw. Bij de open akkers komen die namen niet verder dan 0,7 % (buiten tabel)

Bij de open akkers wordt wél regelmatig naar naburige gehuchten verwezen, bij bochten niet. Daar komt bij dat de akkercomplexen als geheel ook namen dragen en die verwijzen heel vaak naar gehuchten. Bij complexen van bochten lijkt dat minder voor te komen.

Conclusie

De open akkers waren nadrukkelijk gericht op gebruik als akkerland en hadden naamkundig zeker als akkercomplex vaak een band met naburige gehuchten.

De besloten akkers waren veel gevarieerder in grondgebruik: op hetzelfde perceel wisselden akker, dries, hooiland en zelfs heide elkaar af. Binnen een bochtencomplex lagen op ieder moment akkers, driesen, hooilanden en heidepercelen door elkaar terwijl langs de randen de boerderijen lagen. De indruk die de kaartvergelijking voor de 19^e eeuw opleverde, wordt in de veldnamen bevestigd. Zo blijkt dat ook in de tijd voor 1800, waarin die veldnamen gegeven werden, het grondgebruik op deze wijze georganiseerd te zijn. Dat komt dus neer op permanent gebruik als akker van de open akker complexen, en een gevarieerder gebruik van de bochten.